

doc. PhDr. Jozef Pauer, CSc. ORCID

Abstrakt: Štúdia sa zaoberá problematikou stretnutí človeka v mestskom a architektonicky transformovanom prostredí. Artikuluje problém mestského a architektonického priestoru ako metaforu spoločenského významu a poukazuje na kvalitatívne dimenzie mestského prostredia, ktoré presahujú zdanie. Toto úsilie pokračuje odhalením spôsobov ľudského stretávania a bývania a základných vzťahov orientácie a identifikácie ako základných zložiek ľudskej povahy stretnutí v mestskom a architektonicky stelesnenom prostredí.

Kľúčové slová: mestský priestor – architektúra – obydlie – stretnutie – štruktúra obydlia – zložky stretnutia – identifikácia – orientácia – stred – cesta – doména

Úvod

Ľudia už spolu nehovoria. Preletia okolo seba obalení vo svojich sociálnych bublinách. A more nepokoja zaplavuje ulice miest. Obchody, úrady, školy, nemocnice, pracoviská preplnené nedôverou. Nemožnosť spolunažívania: rozpad miest, rozpad štátov. Zastavíme ho?

Pohyb nášho života sa uskutočňuje v množstve svetov, konáme v nich, vnímame a vyjadrujeme svoje dojmy, pocity, myšlienky. Predmetne, kvantitatívne vnímame tieto svety v ich fyzikálnych rozmeroch ako isté „nádoby“, ktoré nám umožňujú „spočítať, prepočítať, vypočítať“ obsah našich životných úkonov, skutkov či udalostí. Dominancia materializmu, akcentovaný význam empirie uprednostňuje skúmanie fenoménov, ktoré sú zmyslovo uchopiteľné, a vyhýba sa udalostiam diskrétného charakteru. Napriek tomu všetci, tak vedci, ako aj my ostatní, uznávame, že svety našich životných udalostí majú aj kvalitatívne dimenzie. V ich súradniciach sa odohrávajú tisícoraké životné udalosti, príbehy, stretnutia. Tie dávajú našim životným svetom a miestam, na ktorých sa odohrávajú, ich zmysel.

Celkom prirodzene sa preto zvykneme pýtať: Ako možno zdokonaľovať a kultivovať túto kvalitatívnu stránku a podporovať také podoby rozmanitých ľudských stretnutí, ktoré prispievajú k vzájomnému porozumeniu ich aktérov, a teda aj k zrozumiteľnosti sociálnych

štruktúr, aby sa spoločnosť stávala miestom, ktoré je pre človeka dostatočne zrozumiteľné? Ako možno v mestskom prostredí otvárať scénu pre tvorbu a recepciu, pre komplexné prežívanie pozitívnych hodnôt? Je zrejmé, že takto sformulované otázky vyrastajú z dvoch diskutabilných predpokladov. Jednak predpokladáme, že tradičné kultúry sú stabilné a charakteristické jasne artikulovaným prostredím (napríklad vidiecke spoločenstvá) a že zmena nastáva nevyhnutne u tých, ktorí sa sťahujú do mesta, kde sa tradičné hodnoty nezachovávajú. Hoci nezamýšľam sledovať túto líniu uvažovania, nazdávam sa, že rozhodnutie a voľba presťahovať sa, a nie samo presťahovanie je prejavom hodnotového posunu a zmeny v usporiadaní sociálnych vzťahov. Napríklad spustnuté mestské štvrte, opustené a schátrané budovy či celé oblasti nie sú „výtvormi“ tých, ktorí do nich prichádzajú bývať, ale tých, ktorí ich opúšťajú a nechávajú na nových obyvateľoch náklady na ich rekonštrukciu.

Na druhej strane aj mesto, jeho architektúra, jeho budovy a ulice ovplyvňujú alebo určujú podoby spoločnosti, jej konkrétne štruktúry a vzťahy v nich. Fyzické rozmery a podoby našich svetov tvarujú naše správanie, ovplyvňujú naše vnímanie a hodnoty inkarnované v kvalitatívnych dimenziách nášho života. Nechcem však uviaznuť v dajakých deterministických úvahách založených na skúmaníach obmedzujúcich sa na príčinu a účinok. Urbanizácia nebola len dôsledkom sťahovania z vidieka do miest s ich osobitým vzhľadom a premenami. Bola najmä nahromadením, zdôraznením a posilnením spôsobu života typického pre mesto. Poloha pritom nemusí byť rozhodujúca. Človek sa nemusí presťahovať do mesta, a pritom môže byť mestským typom, a naopak, presťahovanie sa do mesta ešte nemusí viesť k jeho „urbanizácii“. Urbanizmus sa môže na množstve rôznych teritórií „usadiť“ práve tak, ako ich môže pretvoriť. Aj tu vstupuje do hry tvorivo-prispôsobivá povaha vzťahu človeka k svetu, človek sa architektúrou a urbanizmom územia prispôsobuje, a zároveň si ho prispôsobuje. Mesto vyrastá z interakcií človeka a prostredia, „odohráva sa“ v ich metamorfózach, mení sa v nich a trvá v konkrétnych spoločensko-historických situáciách. Význam a forma nie sú konštantné, menia sa v závislosti na kultúrnom kontexte a takisto sa menia v čase a priestore. Mestská forma a jednotlivé typy architektonických foriem sú v skutočnosti hodnotovými konfiguráciami alebo výrazmi hodnôt, nie sú konkrétnejšie

a stabilnejšie ako spoločnosť, ktorá je usporiadaním alebo vyjadrením hodnôt. No stvárnené územie sa stalo metaforou sociálneho významu. V súčasnosti celkom mimovoľne prisudzujeme veciam sociálny význam podľa miesta, na ktorom sa nachádzajú.

Mesto a jeho implicitný sociálno-kultúrny významu

Čo sa skrýva za vonkajšími podobami nášho sveta? V súčasnosti sa mesto zvyčajne považuje za odraz spoločenských vzťahov, ktoré ho udržiavajú a posilňujú, a zároveň za brzdu ich modifikácií a zmien. Mesto zrkadlí i formuje, je zrkadlom aj modelom. *Mesto je sociálny význam*, ktorý konkrétna, historicky vymedzená spoločnosť pripisuje určitej priestorovej forme. Zdanlivo ho ovládajú ideologické zásady rovnostárstva, no v skutočnosti odráža „rovnosť nerovností“, ktorá zasa formuje ľudské správanie. Ak štrukturálna alebo semiotická analýza odhaľuje význam mestskej formy v materiálnom aspekte, pohľadom zvonka, tak antropologický alebo existenciálno-fenomenologický pohľad, pohľad na mesto zvnútra odкрýva jeho význam pre nás.

Domnievam sa, že obraz mesta nie je úplný bez pohľadu na tento fenomén ako na metaforu sociálneho významu. Takéto uvažovanie môže, raz provokatívne, inokedy nebezpečne, prekračovať hranice viacerých disciplín. Človek vytvára svoje územné oblasti ako priestorové konfigurácie, ktoré odzrkadľujú, ale aj modelujú sociálne útvary. Územie, na ktorom bývame, nie je dajaký fixný kus krajiny, ale skôr komplex spojovacích línií, ciest, centier a oblastí. Za vonkajšími podobami treba hľadať kvalitatívne dimenzie.

Mestá však nie sú iba územnými formami, sú to tiež ľudské konštrukty. Budovy, mestá, územia nášho života nevytvárame len svojimi činmi, tvoríme ich zároveň v našej myslí. A často územie, ktoré je na zemi, je úplne iné ako to, ktoré sme vytvorili v myslí. Bez ohľadu na to definujeme, čo mesto je a čo mesto má byť. Územie je napokon výsledkom ľudských potrieb, požiadaviek a nárokov na to, ako majú byť ľudia a ich činnosti rozmiestnené v priestore. Koncipujeme vzťahy medzi ľuďmi a priestor, v ktorom sa tieto vzťahy uskutočňujú. Takisto im dávame mená, vzťahy nazveme spoločnosťou a priestoru dáme meno krajina, mesto alebo námestie, ulica, chrám, továreň, škola, divadlo, byt. Samo označenie ich ešte nerobí reálnejšími či konkrétnejšími, nezvevní ich, nedáva im moc nad

nami a nás nenaplní hodnotami. Určite by bolo mylné tvrdiť, že územné usporiadanie hlavného mesta Bratislavy je príčinou osobitého správania a vyznávania určitých hodnôt obyvateľov tejto metropoly, a to aj napriek dojmu, ku ktorému dospejeme po prejazde cez križovatky v centre mesta alebo cez diaľničný obchvat alebo cez niektoré z jeho sídlisk. Bratislava, ako každé mesto, je zrkadlo i model. Odráža konfiguráciu vzorov našich vzájomných vzťahov a sociálnych interakcií, a tak ovplyvňuje naše predstavy o svete, v istom zmysle vymedzuje naše konanie a takisto v istom zmysle vyvoláva naše reakcie, telesné i duševné, na ňu. Ak by medzi nami prevládali iné hodnoty, potom by sme vytvorili úplne odlišnú mestskú krajinu. V konkrétnej kombinácii projektu a činu sme vytvorili také územné usporiadanie, aké si zaslúžime.

Územie sa teda nachádza rovnako na zemi, pod našimi nohami, ako aj v našej mysli, a to znamená, že budujeme rôzne všeobecné typy územných modelov, aby sme vyjadrili náš svet vo fyzických dimenziách. Všetci tak konáme, pretože potrebujeme nájsť svoju cestu, potrebujeme sa orientovať. Mesto je model s takým kvantitatívnym a kvalitatívnym významom, ktorý sa výrazne líši od iných modelov, napríklad od predmestia a dediny. Pokiaľ miesta stelesňujú významy, tak sa modely typov miest, či už pre potrebu orientácie alebo ako prostriedok analýzy, stávajú územnými metaforami týchto významov.

V dejinách miest, presnejšie v dejinách teórií mesta sa mesto a spoločnosť, tak ako aj dedina a spoločenstvo, stali metaforickými ekvivalentmi. Keďže dedina je stelesnením komunity, poľahky sa stotožňuje s dedinským spoločenstvom. A podobne mesto ako inkarnácia plánov výstavby a usporiadania obcí či sídliskových celkov spoločnosti sa nevdojak stáva urbanizmom. Vidiecky priestor a mestský priestor sú teda druhovo výrazne odlišné priestorové typy výrazne rozdielných sociálnych významov. A naše predstavy o sociálnych a priestorových konfiguráciách ľudských vzťahov sú práve také isté – zodpovedajú nášmu svetu, súčasnému svetu, v ktorom práve teraz žijeme. Sociálne a priestorové konfigurácie sú fluidné, dynamické entity, v ktorých sa odráža nielen rozdiel medzi mestom a vidiekom ako priestorovými typmi, ale aj rozdiely priestorových typov rôznych kultúr a rôznych historických období. Každá spoločnosť má svoje vlastné identifikovateľné kvantitatívne a kvalitatívne dimenzie. Napriek tomu sa ukazuje, že naše súčasné metafory sociálneho významu nám

nepomáhajú celkom úspešne pri analýzach dnešného sveta. Možno niekde inde vo svete, vzdialení od sociálnych a priestorových konfigurácií vlastných nášmu súčasnému globalizovanému svetu, budujú ľudia iných národov ich vlastné, pôvodné, domorodé priestorové usporiadanie, v ktorom odvíjajú cesty svojho bývania na svete.

Budovanie a bývanie je totálnym vzťahom človeka a prostredia, v ktorého materializáciách je stelesnená biologická adaptácia aj sprostredkované pôsobenie človeka na prostredie. Ľudské sídla a obydlia plnia biologickú ochrannú funkciu, ako aj funkciu s implicitným sociálno-kultúrnym významom. Mestá, dediny, budovy, námestia či ulice nie sú len fyzikálnymi javmi, predovšetkým sú kultúrnymi javmi ľudskej spoločnosti. Sú extenziou kolektívnej pamäti spoločnosti a jednotlivých orgánov systému jej organizmu (ak sa tento systém nezvrhol na totálne organizovaný mechanizmus).

Claude Lévi-Strauss v knihe *Smutné trópy* opisuje, ako kruhová štruktúra indiánov kmeňa Bororo v Brazílii odráža ich predstavu kozmu, sociálnu organizáciu ich klanov a ako ustanovuje celkový vzor ich sociálnych interakcií. Sociálne postavenie osoby („človek nie je pre nich individuom, ale osobou. Je súčasťou sociologického univerza: dediny, ktorá existuje od večnosti vedľa univerza fyzického...“ (Lévi-Strauss 1966, 163)) v rámci spoločnosti – jej ekonomické funkcie, rodinné zväzky, sexuálna činnosť sú určené geografickým umiestnením jej chatrče v dedine. V *Štrukturálnej antropológii* (Lévi-Strauss 1979, 111-171) podáva detailnejšiu interpretáciu, ktorá je však priveľmi komplexná na to, aby sa tu dala stručne reprodukovať. Podstatné na tomto mieste je všimnúť si bezprostredné prepojenie medzi sociálnou a priestorovou organizáciou, ktorá sa odráža v koncentrickom, priečnom a triadickom pôdorysnom usporiadaní. To si uvedomili aj saleziánski misionári, a tak „prišli na to, že najistejší prostriedok, ako obrátiť Bororov na kresťanstvo, je presťahovanie; je potrebné pomknúť ich k tomu, aby opustili svoju dedinu a nasťahovali sa do inej, kde sú domy postavené v rovnobežných radoch. Keď sa domorodci prestanú orientovať podľa svetových strán, zbavení tohto pôdorysu, ktorý tvorí podklad ich vedenia, rýchlo stratia aj zmysel pre tradíciu, ako keby ich spoločenský systém i systém náboženský (oba sú nerozlučne späté) boli priveľmi komplikované na to, aby sa mohli zaoberať bez onej ozrejmujúcej schémy – plánu dediny – schémy, ktorej obrysmi sú ich každodenné činnosti neustále udržiavané vo

sviežosti.“ (Lévi-Strauss 1966, 153)

Fyzikálna substancia chatrčí je teda náhodná, čo dokazuje aj časovo obmedzené trvanie konkrétnej dediny, ktorá sa po vyčerpaní obrábaných pozemkov zdemoluje a opäť vybuduje niekde inde, pričom pre indiánov zostane vždy tou istou dedinou. Dedina sa tu nechápe ako objekt, ale ako istý priestorový a sociálny kozmos, poriadok, ktorý vyrastá zo životných činností jej obyvateľov a z ich „endogénnych“ predstáv. „Identita dediny nie je totiž daná ani pôdou, na ktorej stojí, ani jej chatrčami, ale určitou štruktúrou, opísanou vyššie, ktorú každá dedina reprodukuje. Možno teda pochopiť, prečo porušením tradičného pôdorysu dedín misionári zničia zároveň aj všetko ostatné.“ (Lévi-Strauss 1966, 163-164) Vystáňovaním domorodcov do dedín s rovnobežným usporiadaním domov sa naruší prirodzený poriadok ich života, zavedie sa pre nich novovytvorená organizácia priestoru a života, ktorá už nevyrastá z ich prirodzených pravidiel, ale z normatífov založených na predstavách pre nich cudzorodých. Aby sa mohli v takto vytvorenej organizácii priestoru orientovať a nestratiť sa v nej, sú nútení osvojiť si aj sústavu predstáv, na ktorých sa jej usporiadanie zakladá. I keď sa tento príklad môže javiť ako trošku bizarný a priveľmi vzdialený od vzorov rozvinutých spoločností, objasňuje spoločensko-kultúrny význam, ktorý je urbanizmu a architektúre implicitný. V štruktúre dediny Bororov nejde len o holý výraz alebo symbol sociálnej organizácie; táto štruktúra *stelesňuje* sociálnu organizáciu a prenáša ju z generácie na generáciu bez toho, že by bolo potrebné, aby si to niekto z jej obyvateľov uvedomoval.

Svojou afirmatívnou dimenziou disponuje mesto s jeho architektonickými štruktúrami schopnosťou zaručiť mediálnosť bytia, komunikabilitu sociálnych interakcií, spoločenskú existenciu človeka a jeho kolektívnu pamäť, ktorá je podmienkou spoločensko-kultúrnej reprodukcie a vývoja. V rozvinutej spoločnosti už nežijeme v takom úzko a jasne vymedzenom svete ako kedysi v sebestačných spoločenstvách. Žijeme v množstve svetov s rozmanitými spôsobmi usporiadania, v *kozmochoch*, ktoré vyrastajú z „vnútorných“ pravidiel našich životných činností, vo svete práce, výroby, výmeny, v intímnom svete domova, ale i vo svete sociálnych a rôznych občianskych organizácií, ktoré si vytvárame zavádzaním pravidiel „zvonka“. Deľba práce a rozvinutá špecializácia významne zmenila dediny, mestá, domy, byty súčasného sveta. Ale napriek tomu v nich, ako aj v našich predstavách o nich

naďalej zotrúvajú implicitné vzory spoločensko-historickej a kultúrnej existencie človeka. Môžeme ich nájsť tak v jednotlivých miestnostiach bytu, v ktorých sa odohrávajú činnosti súkromného života, tak vo verejných budovách, ktoré sú miestom činnosti inštitúcií, a teda scénou verejného stretávania a bývania, ako aj v mestských priestoroch, ktoré sú javiskom stretávania sa ľudí z rozmanitých sociálnych skupín v ich najrôznejších činnostiach, postojoch, názoroch. Vo všetkých svojich formách je architektúra pripravená stať sa scénou stretávania sa ľudí v komplexnosti prejavov ich teoretického a praktického života. Mestá, ulice, budovy sú transparentnou inkarnáciou praktického a duchovného života spoločnosti, ktorá ich vytvorila. Cez mesto, cez architektúru ako tvár našich stretnutí a nášho bývania presvitajú kontúry nášho sveta, našej spoločnosti i vesmíru.

Miesta ľudského stretávania, podoby bývania

Človek sídli v množstve svetov „medzi zemou a nebom“. Christian Norberg-Schulz rozlišuje štyri spôsoby bývania, ktoré sa viažu vždy k určitému miestu. „Osídlenie, mestský priestor, verejná budova a dom tvoria prostredie, v ktorom sa odohrávajú rôzne spôsoby bývania.“ (Norberg-Schulz 1985, 55) Osídlenie je miesto, na ktorom sa odohráva prírodné bývanie. Nemyslím tým len prostredia, ktorému sa musíme prispôbiť, nevyhneme sa potrebe porozumenia tomuto prostrediu ako sídlu, ako určitému riešeniu pôvodného problému prispôbenia sa danému prostrediu, obstarania pevného miesta, na ktorom sa v tomto danom prostredí usídlime. Keď budujeme nové sídlisko na okraji mesta alebo zasadzujeme novú budovu v kontexte historického jadra mesta, uskutočňujeme v istom zmysle tiež osídľovanie. Aby sme mohli plne pochopiť osídlenie, museli by sme ho skúmať v rozmanitosti jeho vzťahov k okoliu.

Po usídlení sa rozvíjajú ďalšie spôsoby bývania, ktoré sa dotýkajú základných foriem ľudského spolunažívania. Osídlenie je celkom, v ktorom sú navzájom prepojené jeho základné časti, ktoré súvisia so základnými činnosťami ľudskej spoločnosti (v modernistickom koncepte mesta, napríklad u Le Corbusiera sú to výživa, výroba, výmena, vláda, myslenie, obchod, distribúcia; u Miljutina výroba, doprava, energetika, správa, bývanie, výchova a školstvo; no „obraz mesta, ktorý bol k dispozícii v modernistickej dobe, už neexistuje“ (Jameson 2013, 85). Vzťah medzi „rozkladom urbánneho a globalizáciou je zrejмый: zelená revolúcia ako

celosvetový kapitalistický podnik na jednej strane a na druhej strane pozemková špekulácia, ktorá sprevádza nový globálny finančný priemysel“ (Jameson 2013, 85.)

Osídlenie slúži „ako miesto stretávania, kde si ľudia vymieňajú svoje produkty, myšlienky a city. Odjakživa bol *mestský priestor* scénou, na ktorej sa ľudia stretávali. Stretávanie však neznamena nevyhnutne jednomyselnosť; predovšetkým to znamená, že sa tu stretávajú ľudské bytosti všetkých druhov. Mestský priestor je takto v podstate miestom objavov, určitým *milieu možností*. V mestskom priestore človek býva v zmysle zážitku bohatosti sveta. Tento existenčný modus možno nazvať *hromadné bývanie*“. (Norberg-Schulz 1985, 56)

Použitím slova „*hromadné*“ sa vystihuje fakt, že bývanie v mestskom priestore je stretávaním sa ľudí z odlišných oblastí spoločenského života, je formou zhromažďovania a udržiavania spoločnosti v jej rozmanitosti. Mohlo by sa zdať, že bývanie v meste, keďže nepredpokladá súhlasné dorozumenie, je akýmsi samovoľným dejom. Nesmieme však zabúdať, že nie mestský priestor vytvára spôsob bývania (samozrejme, aj tu funguje systém spätnej väzby), ale ľudia, ktorí konajú podľa určitých vzorov v rámci súdržného spoločenského systému, vytvárajú priestor mesta a spôsob bývania v ňom. Tvrdiť opak by bolo to isté ako tvrdiť, že justičný palác vynašiel právny systém spoločnosti a katedrála náboženstvo.

Ľudia sa správajú podľa spoločenských vzorov a vo svojom konaní uskutočňujú v rámci onoho *milieu možností* akty voľby, čím sa užšie vymedzujú spôsoby stretávania, ustanovujú sa vzory dorozumenia a stretávanie ľudí sa deje v štruktúrovanejších spoločenských dimenziách. Vznikajú spoločné záujmy, hodnoty, názory, na základe ktorých sa utvára určitá platforma rôznych sociálnych subjektov, ktoré si na udržiavanie spoločných hodnôt a na ich vyjadrenie vytvárajú isté fórum. Takýmto fórom je „*inštitúcia* alebo verejná budova a spôsob bývania, ktorému slúži, môžeme nazvať *verejnú bývanie*. Pretože verejný priestor stelesňuje celý rad názorov, významov a hodnôt, môže slúžiť ako vysvetlenie, ktoré má schopnosť zviditeľňovať spoločný verejný svet. Avšak uskutočňujú sa aj rozhodnutia osobnejšieho charakteru a život každého jednotlivca sa uberá svojou osobitnou cestou. Bývanie preto obsahuje aj istý odstup, ktorý je potrebný na vymedzenie a zachovanie vlastnej identity. Tento modus môžeme nazvať *privátnym bývaním*“ (Norberg-Schulz 1985, 57)

Ak bývanie, ktorému slúžia priestory inštitúcií pomenúvam ako „verejné“, chcem tým naznačiť to, že sa na tom podieľa spoločnosť, prípadne užšie vymedzené spoločenstvá, vyznávajúce podobné alebo spoločné hodnoty. Privátnym bývaním myslím tie činnosti, ktoré sú izolované od prenikania iných. Pritom však treba poznamenať, že izolácia tu znamená skôr istý odstup, ústranie, než vykonávanie akýchsi nespoločenských činností, pretože súkromný život tiež dodržiava, aj keď modifikovane, spoločenské vzory správania. „Scénou, na ktorej sa privátne bývanie odohráva, je rodinný dom alebo byt. Ten možno charakterizovať ako *útočisko*, kde si človek uchováva a vymieňa pôvodné zážitky, ktoré vytvárajú jeho osobný svet.“ (Norberg-Schulz 1985, 58)

V skúmaní bývania a rôznych foriem ľudského stretávania, v myslení o ňom musíme pamätať na všetky tieto vrstvy, pričom podstatnými určeníami, ktoré determinujú spôsoby bývania, nie sú mestské formy či architektonické štruktúry, ale spoločenské štruktúry ľudskej cieľavedomej činnosti. Rozbor, ktorý vychádza z takýchto pozícií, disponuje potrebnou ľudskou a spoločenskou bázou. Avšak problém ľudských foriem stretávania a bývania sa nevyčerpáva v rovine skúmania ich spôsobov a k nim sa vzťahujúcich architektonických štruktúr. Na to, aby sme dospeli k celostnejšiemu uchopeniu multidimenzionálnosti priestorov ľudských stretnutí, miest ľudského bývania, musíme odhaliť podstatné vzťahy, v interakciách ktorých spočíva spoločný základ ich rozličných spôsobov.

Človek buduje mestá, architektonické priestory, aby mu pomáhali pri získavaní existenčnej opory v jeho pobyte na svete. Poslanie architektúry a miest sa teda nevyčerpáva vytváraním priestorov, v ktorých sa človek ukrýva pred nepriaznivými stránkami života, uťahuje sa do separácie, ale práve naopak, majú mu byť prostriedkom konfrontácie, stretávania sa a spriatelenia so svetom, miestom, z ktorého vychádza a nadväzuje vzťahy so svetom, s druhým človekom, so spoločnosťou a na ktoré sa vracia, aby tieto vzťahy udržiaval aj v činnostiach individuálnych, ktoré si uchovávajú zmysluplnosť len vďaka ich spoločenskému vkoreneniu.

Štruktúra bývania, konštitutívne vzťahy ľudských stretnutí

Na bývanie si človek vyberá určité miesto, kde je situovaný v priestore a vystavený určitému

charakteru okolitého prostredia. Aby sa stalo oporným bodom ľudskej povahy jeho existencie, musí disponovať kvalitami, vďaka ktorým človek vie, *kde* je, vie sa v priestore orientovať a vďaka ktorým je schopný dané prostredie prežívať v jeho celku ako zmysluplné, ako *jeho* miesto, miesto, na ktorom nachádza zmysel seba i sveta a tak sa s ním identifikuje.

Všeobecná štruktúra bývania, a teda možnosť ľudského stretávania sa zakladá na vzťahoch identifikácie a orientácie. Identifikácia sa viaže na veci, na ich charakter a telesnú formu, orientácia zasa registruje ich priestorové usporiadanie. Predpokladom oboch týchto vzťahov je transcendencia, ktorá ako vzťah k svetu a jeho horizontu je bázou všetkých vzťahov človeka k bytiu, k celku súcna i k jednotlivým jeho častiam. Nie je to niektorý z jeho vedomých aktov, ale základná kvalita ľudskej povahy jeho existencie, ktorá leží pod možnosťou týchto aktov, ak majú zostať ľudskými. A v situácii pozitívnej saturácie potrieb identifikácie a orientácie, keď človek vie, kto je a kde je, sa otvára kruh do špirály a báza transcendencie sa mení na vertikálnu dimenziu, stáva sa mocou, ktorá otvára fyzickú situáciu pre údiv a vytvára celostný pohľad na svet, radostné mystérium „spolupatričnosti“ človeka a sveta. V tejto moci sa identifikácia a orientácia stretávajú a získavajú nový význam pre toho, kto býva, kto je prítomný v stretnutí so svetom, s druhým človekom a ľuďmi.

Funkcie identifikácie a orientácie sú v procese rozmanitých modifikácií ľudského bývania vždy prítomné a vzájomne neoddeliteľné. V abstrakcii je však zmysluplné rozlíšiť ich ako rôzne aspekty bývania, pretože vzhľadom na situáciu môže byť jeden aspekt silnejší ako druhý. Dokážeme sa orientovať v priestore medzi vecami bez toho, aby sme sa s nimi plne stotožnili, a môžeme sa tiež identifikovať s istými vlastnosťami vecí bez toho, aby sme plne uplatnili funkciu (či saturovali potrebu) orientácie. Nakoniec, s javmi nedostatočnej možnosti identifikácie a orientácie sa nie zriedka stretávame v súčasných mestách, v architektonických a urbanistických štruktúrach.

Identifikácia

Prostredie človeka je v súčasnosti úplne iné ako v dobe, keď sa spoločenské prostredie bezprostredne prenikalo s prírodným prostredím a vo svojej jednote tvorili jedinú autentickú scénu činnosti človeka. Súčasné prostredie je viacvrstvové, spoluvytvárané prírodou a

„umelým“ svetom techniky a kultúry. Už dávno nežijeme bezprostredne v prírode, no bývame bezprostredne vo veciach vytvorených človekom v ľudskej praxi, v kooperácii s inými. V prírode tvar vecí naznačuje ich podstatu a funkcie. V súčasnosti sa však z tvaru niektorých vecí nedozvieme nič podstatné. Čím sú, to vieme až vtedy, keď prejavia svoju štruktúru v činnosti. Ak bol v dávnych časoch postreh tvaru vecí bránou k ich podstatnému určeniu, v súčasnosti túto pozíciu stráca, pretože tvar ako jeho korelát stráca kultúrny význam kľúčového slova. Striebristý ihlan môže byť monumentom, počítačom, reprodukčnou hi-fi sústavou, kreslom, skriňou alebo aj časovanou bombou. Aby sme poznali predmet, musíme sa „kognitívne zmocniť interakcií jeho konštitutívnych vzťahov“ (Hrušovský 1975, 45) Až preniknutím do „útrobov“ vecí, prostredníctvom poznania ich štruktúry sa nám odкрýva ich dynamická funkcia.

Veci nemožno myslieť mimo človeka. Sú tu až prostredníctvom jeho činnosti. Vzťah človeka k veciam sa nezakladá na bezprostrednom používaní alebo vlastníctve. Vlastníctvo domu a jeho obývanie ešte neznamená, že sme v tomto obývaní zaviedli pravý ľudský vzťah bývania. Na to je zo strany domu potrebné, aby disponoval potenciálnymi transakciami medzi človekom v jeho telesných a duchovných dimenziách, s jeho spoločenskými vzormi správania a samotným prostredím. Musí umožňovať človeku prežívať ono prostredie ako zmysluplné.

„Kontakt človeka s okolím sa zakladá na analýze funkcie reality z aspektu miery jej životnej prospešnosti a na základe významu vnímaného objektu pre človeka, čo jednoznačne vyplýva z obrannej funkcie vedomia. Hoci si to priamo neuvedomujeme, nijaké vnímanie a poznávanie nie je vo svojej životnej funkcii 'objektívnou', nezainteresovanou registráciou, ale má biotropickú hodnotu a funkciu.“ (Albrecht 1986, 95)

V živom kontakte s architektúrou, či už je to mesto, jeho námestia a ulice, budovy a štvrte, domy a byty s izbami a ich zariadením, sa nám zdá, akoby priestor, objekty, čas sa zlievali do jedného prúdu, ktorý zaplavuje naše vedomie. Priestor už nie je prázdnom, naplňajú ho vône, je nadľahčovaný svetlom, oťažieva tieňmi, ktoré sa dajú „nahmatať“, čas sa spomaľuje a akosi dôverne nás pohlcuje ticho. „Keď človek kladie kameň ku kameňu, vytvára tým ticho. A to sa z kameňov vyčítať nedalo.“ (Saint-Exupéry 1975, 23)

V takomto zážitku, evokovanom i mimoemocionálnymi tvorivými vzťahmi a percepcie sa identifikujeme s miestom, s vecami, so situáciou, ktorú prežívame. Spojitosť medzi nami a prostredím sa stáva dôverným vzťahom, v ktorom patríme k miestu, k veciam ako k živým tvorom, ktoré k nám prehrávajú našou vlastnou rečou. V týchto procesoch sa odkrýva potreba vedomia dôležitosti vhodného prostredia pre náš osobný i spoločenský, privátny i verejný život. Signifikantný priestor, ktorý rezonuje našimi životnými skúsenosťami, spomienkami, ideami nielenže stelesňuje náš vzťah k svetu, naše miesto v ňom, medzi inými ľuďmi a spolu s nimi, ale zároveň upevňuje naše sebauvedomenie. Napokon, rozumieme „len tým vnímaným javom, ktoré v určitých súvislostiach poznáme zo životnej skúsenosti; čo v našom vedomí nemá svoj ekvivalent, nemôžeme významovo dešifrovať. Tento proces neprebíha v každom prípade automaticky, často musíme túto identifikáciu hľadať, najmä ak ide o definitívne tvarové informácie alebo menej bežné konfigurácie. To však nič nemení na skutočnosti, že cieľom každého vnímania je významová identifikácia vnímaného javu väčšinou na základe jeho individuálnych znakov, lebo význam nám odhaľuje funkciu objektu, a tá nám umožňuje zaujať primeraný postoj či spôsob nášho biotropického reagovania. Iba na tejto platforme sa vyrovnávame s poznávaným javom; poznáme zhruba jeho základné vlastnosti, jeho najbežnejšie súvislosti s naším životom. Poznanie týchto antropo- a sociocentrických črt reality predstavujú obsahové kvality javu vzhľadom na ich funkčnosť v našom bežnom živote. Význam objektu je jeho funkciou, a preto pod objektom rozumieme identifikáciu objektovej funkcie (zástoj v našej životnej praxi)“. (Albrecht, 1986, 95)

Mestá, diela urbanizmu a architektúry sú vesmírom zaplneným živými ľuďmi, vesmírom vymedzeným ľuďmi pre ľudí podľa vlastných dimenzií (telesných, duševných, sociálnych, duchovných). Tento človeku blízky, práve jemu určený priestor, ktorý je iný ako priestor „tam vonku“, sa stáva predmetom ľudskej identifikácie, pretože stelesňuje tie významy ľudskej existencie, ktoré udržujú svet v jeho otvorenosti pre životné konanie človeka. V identifikácii človek disponuje svojím svetom, a tým aj vlastnou identitou. K tomu je potrebné, aby človek bol otvorený obklopujúcemu ho svetu. Identita nie je „vnútorná“ kvalita každého jednotlivca, a teda ani bývanie a ľudské stretávanie v komunikácii a kooperácii nie je realizáciou dajakého skrytého ja. Identita spočíva skôr v interiorizácii životných skúseností a ich pochopenia,

a preto je v napĺňaní bývania človeka potrebné, aby v ňom harmonizoval svoju uzavretosť a otvorenosť voči svetu, v ktorom sa jeho pobyt odvíja.

Orientácia

V budovaní a bývaní ako tvorení miesta ľudského sebapotvrdenia, miesta, na ktorom človek tvorí a nachádza zmysel svojho života a sveta, miesta, z ktorého vychádza von do sveta, aby naplnil svoj život v stretnutí a vo vzťahu s druhým človekom, s ľudskou societou, človek nevyhnutne vytvára určitý poriadok, ktorý mu slúži na obranu proti chaosu „cudzieho“ sveta a ktorý mu umožňuje orientovať sa v priestoroch svojich činností.

Ako identifikácia, tak aj orientácia je vždy spojená s naším konaním. Človek potrebuje vedieť, aby mohol vôbec byť. V budovaní a bývaní, v ľudskom stretávaní je človek situovaný v určitom priestore, obklopený vecami, udalosťami, medzi ktorými vytvára vzájomné vzťahy, istý poriadok, ktorý mu umožňuje tvoriť, vyvíjať sa, vydávať sa na cesty do sveta, vytvárať mnohoraké podoby svojej účasti na živote, napĺňať svoj ľudský život v ľudskej vzájomnosti. Len keď prostredie nie je chaotické, môže človek vykonávať svoje činnosti ľudsky efektívnym spôsobom. Ak má prostredie zrozumiteľnú štruktúru, človek si dokáže vytvárať jeho jasný obraz. Ten mu slúži nielen ako praktická pomôcka v každodennom živote, ale poskytuje mu nevyhnutnú psychickú istotu. „Dobrý obraz prostredia dáva jeho majiteľovi dôležitý pocit emocionálnej istoty. Človek môže vytvoriť harmonický vzťah s vonkajším svetom. Toto je druhá strana strachu, ktorý prichádza s dezorientáciou.“ (Lynch 1967, 4-5)

V analýzach obrazu mesta Kevin Lynch definuje päť fyzických foriem, ktoré vytvárajú jeho štruktúru: „1. Cesty sú kanály, po ktorých sa pozorovateľ obvykle, príležitostne alebo potenciálne pohybuje. ... 2. Okraje sú lineárne prvky nepoužívané pozorovateľmi ako cesty. Sú hranicami medzi dvomi fázami, lineárne zlomy v kontinuite: brehy rieky, železničné násypy, steny. ... 3. Obvody ... sú časti mesta..., ktoré pozorovateľ mentálne prežíva *vnútri nich* a ktoré sú rozpoznateľné vo svojom osobitnom charaktere. ... 4. Uzly sú strategické body v meste, kam môže pozorovateľ vojsť, ... miesta, do ktorých a z ktorých putuje.“ To sú napríklad križovatky ciest, ulíc, tiež námestia, centrá štvrtí a podobne. „5. Orientačné body sú skôr jednoducho vymedzené fyzické objekty: budova, značka, monument, obchod, hora.“

(Lynch 1967, 47-49)

Christian Norberg-Schulz (Norberg-Schulz 1971, 17-26), vychádzajúc z Lynchových rozborov, zo všeobecných princípov *gestalt* psychológie a z filozoficko-metodologických postupov fenomenológie, sa zameriava na vymedzenie významu *centra*, *cesty* a *domény* ako základných prvkov štruktúry priestoru, ktorá umožňuje a určuje orientáciu. Uchopením interakcií týchto prvkov sa konštituuje obraz prostredia. Každý priestor ľudskej činnosti má určité centrum, v ktorom sa odohrávajú dôležité udalosti ľudského života. V rovine krajiny je takým centrom sídlo, ktoré tvorí centrum vstupu do krajiny. Námestie je centrom stretávania sa ľudí v rámci sídla, inštitúcia je centrom výmeny názorov v zastavanej štruktúre a dom tvorí centrum osobného života. Centrum takto tvorí miesto, na ktorom je nám všetko známe, kde netreba nič objavovať, vynaliežať, kde sme v bezpečí, miesto, na ktorom zotrávame a žijeme a z ktorého sa môžeme, práve vďaka poskytovanej istote vydávať na cesty do neznámeho sveta, ktorý dokážeme, disponujúc touto istotou, poznávať a realizovať v ňom svoje činnosti. Centrum sa tak bezprostredne viaže na význam, ktorý spočíva v tom, že človek sa v živote uskutočňuje len vo svojej spätosti s určitým miestom v priestore a v ľudskej spoločnosti.

Sústredenosť ľudského sveta, neustála prítomnosť centier v ňom sa objavuje v priebehu celých dejín ľudstva. Každá sústava predstáv o svete, od antických kozmogonických predstáv až po najrozmanitejšie vedecké kozmológie pracuje s predstavou určitého stredu. Takéto predstavy zviazané s mestami ukazujú úlohu stredu v životnom priestore človeka. Delfy predstavovali pre antických Grékov *omphalos*, boli im pupkom sveta. Rimania považovali Kapitol za *caput mundi*.

Centrum je spojivom medzi rôznymi sférami ľudského sveta, miestom, v ktorom sa stretávajú a prechádzajú jedna do druhej. Na tomto mieste akoby končili všetky horizontálne smery pohybov a priestor je ovládaný vertikálou, napätím medzi *exteriérom* a *interiérom*. Centrum nemôže byť úplne uzatvoreným miestom. Tým by stratilo svoj význam ako miesto bývania človeka a jeho ľudského stretávania. Svojou vymedzenosťou mu dáva možnosť uzatvorenosti a naplnenia svojho života vo vťahoch s inými ľuďmi, ale svojimi otvormi, bránami, dverami,

oknami mu umožňuje prebývať na svete, existovať v ľudských stretnutiach, prekračovať hranice separácie. Do centra možno vojsť a možno z neho aj odísť. Tu sa objavuje *cesta* ako nevyhnutný doplnok centra.

Cesty sú prítomné na všetkých rovinách územného usporiadania, umožňujú pohyb človeka v určitých zamýšľaných smeroch a minimalizujú možnosť „zablúdenia“. V životnom priestore človeka sú cesty konkrétnym svetom jeho činnosti a ich smery spoločne utvárajú plochu, na ktorej realizuje výber a tvorbu *svojich* ciest, ktoré dávajú jeho životnému priestoru osobitnú štruktúru.

Rytmus, pre pohyb charakteristický, je doplnkom tenzie, ktorá sa spája s charakteristickou dimenziou centra – vertikálou. Tenzia a rytmus sú takto všeobecnými vlastnosťami ľudskej orientácie. Pozadie figuratívnej kvality centier a ciest tvoria menej štruktúrované *oblasti*, ktoré sa líšia svojskou, osobitnou atmosférou, zjednocujúcou územia ľudských stretnutí. Oblasti dávajú sieti ciest priestor. Človek si každý priestorový celok predstavuje v oblastiach, ktoré skladajú mozaiku tohto celku. Keď myslíme na svoju vlasť, vynárajú sa nám v mysli jej polia, rieky, jazerá, lúky, hory... Svojou všeobecnou povahou sú sféry potenciálnymi miestami činnosti človeka. Preto orientácia predpokladá štruktúrovanie prostredia do oblastí prostredníctvom centier a ciest.

Egyptský hieroglyf mesta – kríž v kruhu – aj množstvo ďalších zobrazení miest v histórii ľudstva, ktoré ho opakujú, či už sú to zobrazenia Ríma alebo iných miest, pochádzajúce najmä od stredovekých autorov, až po súčasné nazývanie mestských obvodov štvrtami, nás upozorňujú, bez ohľadu na to, či vychádzajú zo skutočnosti alebo sú mýtickými ideami či religióznou geografiou (to nedokážeme s určitosťou rozlíšiť – z egyptských miest zostalo toho málo a aj to, čo zostalo, nikdy nie je kruhom; Jeruzalem bol štvorcový, s vysokými múrmi, s dvanástimi bránami; ale všetky majú stred a sieť ulíc, ktoré členia celé mesto do rôznych oblastí), na vždy prítomnú potrebu jednotného územného usporiadania tvoreného určitým základným stredom, sieťou ciest, oblasťami medzi nimi v rámci určitého vymedzujúceho „kruhu“, predstavujúceho v rovine orientácie istý obzor, ktorý je jej fundamentálnym prvkom. Svojou atmosférou nadobúda oblasť celkom určitý vecný charakter, čím sa stáva prístupnou

porozumeniu a identifikácii človeka a umožňuje orientáciu, ktorá dovršuje bývanie človeka v priestoroch sveta. Tým si stretávanie človeka s človekom udržiava ľudský charakter.

Záver

Človek s harmonicky saturovanými potrebami identifikácie a orientácie sa vedome, vôľou a citmi viaže s určitým konkrétnym miestom, ktoré sa stáva na jednej strane jeho „ohradeným“ útočiskom a na druhej strane východiskom nepretržitého kontaktu s prostredím a s inými ľuďmi, miestom odchodu a návratu, miestom emocionálnej istoty ako bázy jeho stretnutí s iným, aj cudzím svetom a s inými, aj neznámymi ľuďmi. Na tomto „mieste“, v komplexnosti jeho vrstiev, v našom byte, v našej rodine, v divadlách, koncertných sálach, na uliciach nášho mesta, v rozmanitých dimenziách našich povolání, v atmosfére našej krajiny rozvíjame vzťahy, výlučne v ktorých si vytvárame vlastný zmysel pobytu, vzťahy, v ktorých *mať* domov neznamená obývať dom a vytrácať sa v jeho prepychu zo spoločenských zväzkov, susedských a iných vzťahov ľudskej vzájomnosti, vzťahy, v ktorých *mať* svoj *domov* znamená kultivovať svet pre seba a seba pre svet, chrániť prepych takých ľudských stretnutí a spoločenských vzťahov, v ktorých sa človek ľudsky uskutočňuje vo svete, v ktorých sa mesto (podobne ako dom a byt) stáva pre človeka zrozumiteľným, peratickým prostredím inkarnovanej vzájomnosti ľudí.

Literatúra

ALBRECHT, J. (1986): *Eseje o umení*. Bratislava : Opus.

HRUŠOVSKÝ, I. (1975): *Dialektika bytia a kultúry*. Bratislava : Tatran.

JAMESON, F. (2013): *Globalizace a architektura*. In: *Architektura a globalizace*. Praha : Zlatý řez, s. 72-90.

LÉVI-STRAUSS, C. (1966): *Smutné tropy*. Praha : Odeon.

LÉVI-STRAUSS, C. (2000): *Štruktúrálna antropológia*. Bratislava : Kalligram

LYNCH, K. (1967): *The Image of City*. Cambridge, Massachusetts : The M.I.T. Press.

NORBERG-SCHULZ, C. (1985): *Auf der Weg zur figürlichen Architektur. Bauen und Wohnen*, Nr.5, s.55-60.

NORBERG-SCHULZ, C. (1971): *Existence, Space and Architecture*. London : Studio Vista.

SAINT-EXUPÉRY, A. (1975): *Citadela*. Praha : Vyšehrad.

The city as a milieu of human encounters

doc. PhDr. Jozef Pauer, CSc. ORCID

Abstract: The study deals with the issue of human encounters in an urban and architecturally transformed environment. It articulates the problem of urban and architectural space as metaphor for social meaning and points to the qualitative dimensions of urban environment that lie beyond appearances. This effort continues with revealing the modes of human encounter and dwelling and the fundamental relations of orientation and identification as basic constituents of the human nature of encounters in the urban and architecturally embodied environment.

Key words: urban space - architecture - dwelling - encounter - structure of dwelling - constituents of encounter - identification - orientation - center - path - domain